

УДК: 330.341

ОСОБЛИВОСТІ ОПОРТУНІЗМУ В ІНСТИТУЦІЙНІЙ ТЕОРІЇ ТА ЙОГО ПРОЯВ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

*Александрова О.Ю., к.е.н., доцент,
Сухорукова Т.Г., к.е.н., доцент (УкрДУЗТ)*

Статтю присвячено питанням сутності опортуністичної поведінки, формам її прояву, наслідкам та методам її регулювання. Акцентується увага на тому, що опортуністична поведінка є об'єктивним явищем і існує як на рівні функціонування основних інститутів держави, так й на рівні стосунків між громадянами та суб'єктами господарювання. Підкреслюється, що структурними елементами опортуністичної поведінки є: розбіжність інтересів контрагентів, навмисність дій; збиток контрагента, асиметрична інформація, прихований характер недобросовісної поведінки. Усунути можливість її появи допомагають контракти, які уявляють собою добровільчу угоду між самостійними економічними агентами. Відмічається, що в умовах опортуністичної поведінки економічним агентам доводиться докладати зусиль щодо протидії недобросовісній поведінки контрагентів, що формує трансакційні витрати. Мінімізувати негативні прояви опортуністичної поведінки можливо при застосуванні відносних контрактів, які мають більш тривалі взаємини сторін, включають в себе формальні і неформальні обіцянки повторних угод в майбутньому.

Ключові слова: інституціональна економіка, опортунізм, опортуністична поведінка, асиметрична інформація, інтереси контрагентів, трансакційні витрати.

FEATURES OF OPPORTUNISM IN INSTITUTIONAL THEORY AND ITS MANIFESTATION IN THE NATIONAL ECONOMY

*Alexandrova O.Y., candidate of Economic Sciences, associate Professor,
Sukhorukova T.G., candidate of Economic Sciences, associate Professor
(UkrSURT)*

The article is devoted to the essence of opportunistic behavior, forms of its manifestation, consequences and methods of its regulation. Emphasis is placed on the fact that opportunistic behavior is an objective phenomenon and exists both at the level of functioning of the main institutions of the state and at the level of relations between citizens and business entities. Opportunistic behavior is the use of asymmetric information for their own benefit and to the detriment of the interests of counterparties. It is noted that opportunistic behavior has objective prerequisites, namely the intensification of contractual relations, intensification of competition, globalization of undesirable behavior of counterparties. It is emphasized that the structural elements of opportunistic behavior are: divergence of interests of counterparties, intentional actions; counterparty damage, asymmetric information, hidden nature of dishonest behavior. However, it is emphasized that it is always possible to prevent the intensification of opportunistic behavior. Contracts, which are a voluntary agreement between independent economic agents, help to eliminate the possibility of its occurrence. From the point of view of entering the network

of formal and informal relations, classical, neoclassical contracts and contract of relations are distinguished. It is noted that in the conditions of opportunistic behavior, economic agents have to make efforts to counteract the unfair behavior of counterparties, which creates transaction costs. Transaction costs can be quite significant and amount to 50% of the contract amount. The conclusion of the theoretical study notes that minimizing the negative manifestations of opportunistic behavior is possible with the use of relative contracts that have a longer relationship between the parties, include formal and informal promises of repeat agreements in the future. Under such conditions, the self-motivation of the contractors to comply with the requirements of the contract appears. In relative contracts, the manifestations of opportunistic behavior are minimal, because the expected benefit from repeated orders exceeds the benefit from the benefits obtained as a result of opportunistic behavior.

Key words: *institutional economy, opportunism, opportunistic behavior, asymmetric information, interests of counterparties, transaction costs.*

Постановка проблеми. Складна економічна ситуація в світовій економіці загострює внутрішні протиріччя всіх її систем: економічної, політичної, соціальної, фінансової і т. д. У цьому протистоянні національних господарств факторам агресивного зовнішнього середовища суб'єкти економічних відносин використовують весь спектр важелів управління, в т. ч. не завжди законних і відкритих.

Саме в зв'язку з цим актуалізуються проблеми, які викликані опортуністичною поведінкою контрагентів на рівні функціонування основних інститутів держави.

Представляючи собою використання асиметричної інформації для власної вигоди і на шкоду інтересам контрагентів, опортуністична поведінка знижує ефективність функціонування всієї соціально-економічної системи держави. Вивчення її сутності, ознак та особливостей, а також створення системи придушення її негативного впливу особливо актуально в сучасних («ковідних») умовах.

Аналіз останніх досліджень. Питанням дослідження опортуністичної поведінки (її сутності, форм прояву, наслідків використання і т. д.)

присвячено досить багато робіт. Більш того, за роки свого офіційного визнання в науковому світі це поняття постійно знаходить елементи деталізації і глибини дослідження.

Значний внесок у розробку проблем опортунізму в інституційній теорії внесли такі вчені як М.Ю. Малкіна [6], Попов Е.В., Симонова В.Л. [7], О.В. Устюжаніна, А.Є. Шаститко [11] і ін.

Досить різноманітне в наукових виданнях надані наукові думки щодо методів боротьби з цим явищем. При дослідженні матеріалів для виконання статті були використані теоретичні напрацювання таких вчених, як С.С. Винокуров, Б.В. Корнейчук [4], О.Ю. Стрижак [9] та інші.

Метою даної статті є формування системних і реалістичних уявлень про закономірності інституціональної організації суспільства в умовах посилення опортуністичної поведінки.

Опортунізм і опортуністична поведінка виступають в якості об'єкта дослідження досить часто. Для відображення повноти і глибини даних характеристик представимо наукові підходи до визначення таких понять як «опортунізм» і «опортуністична поведінка» (ОП) (табл.1.).

Таблиця 1

Наукові підходи до визначення сутності поняття «опортунізм»

Автор	Визначення поняття
«Опортунізм»	
Шаститко А.Є. [11]	Спосіб дії економічного агента відповідно до власних інтересів, який не обмежено міркуваннями моралі і суперечить інтересам інших агентів
Лебедева А.В. [5]	Використання асиметричної інформації для своєї вигоди і на шкоду інтересам контрагентів
Попов Е.В., Симонова В.Л. [7]	Навмисна прихована дія економічного агента, яка заснована на використанні інформаційної переваги і спрямована на досягнення особистого інтересу на шкоду іншим учасникам імпліцитної угоди
«Опортуністична поведінка»	
Шаститко А.Є. [11]	Поведінка індивіда, яка ґрунтується на його прагненні реалізувати власні егоїстичні інтереси, що супроводжуються проявом підступності і обману
Стрижак О.Ю. [9]	Будь-які форми порушення взятих на себе зобов'язань в процесі трансакційних взаємодій фірм
Ткач А.А. [10]	Подання неповної або викривленої інформації, крайнім виразом якого є навмисний обман, введення в оману, спотворення або приховування істини

Проведений теоретичний аналіз поняття «опортуністична поведінка» демонструє багатоаспектність цієї економічної категорії і її об'ємність. В кінцевому рахунку центральною ланкою цього поняття є партнер зі своїми уявленнями про мораль, правилами поведінки, моральними цінностями.

ОП має своє об'єктивне обґрунтування. Так, Е.В. Попов і В.Л. Симонова вважають, що базою ОП є асиметричність інформації та невизначеність. Конкретний партнер в конкретній ситуації не знає і не може знати всіх обставин угоди, що укладається; не може оцінити наміри контрагента і тим більше не має перевіреної інформації про поведінку партнера після того, як укладено контракт [7].

При дослідженні ОП необхідно виходити з таких передумов:

1) динамічний розвиток сучасного суспільства стимулює активізацію контрактних відносин, а, отже, ОП проникає в усі форми взаємодії економічних агентів;

2) загострення конкурентної боротьби, агресивність зовнішнього середовища актуалізують необхідність боротьби з ОП, що призводить до зростання витрат партнерів відповідних контрактів;

3) глобальний характер прояви ОП робить необхідним розробку відповідних заходів з боку інститутів економічних взаємин [7].

Структурні елементи ОП представлені на рис. 1.

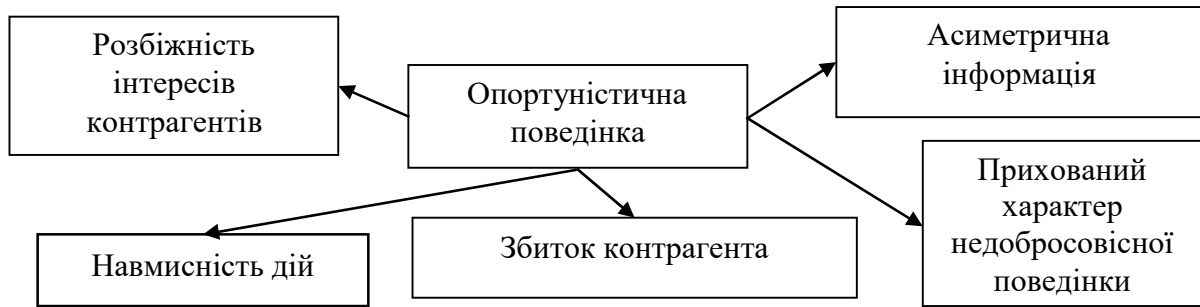

Рис. 1. Структурні елементи опортуністичної поведінки

Вважається, що явними формами ОП є брехня, шахрайство і крадіжка. На практиці «інструментарій» ОП набагато ширше.

В умовах ОП економічним агентам доводиться докладати зусиль щодо протидії недобросовісної поведінки контрагентів, що формує трансакційні витрати [3].

Трансакційні витрати пов'язані із забезпеченням соціальних відносин і

зв'язків, які опосередковують трансформаційні витрати, що представляють собою витрати по реалізації технологічних процесів створення благ і їх доведення до сфери споживання. Величину трансакційних витрат зумовлює цілий комплекс факторів, основні з яких відображені в табл. 2.

Таблиця 2

Фактори, що визначають величину трансакційних витрат

Фактор впливу	Характеристика
Невизначеність	Практично завжди зберігається відсутність чіткої і пізнавальної закономірності майбутнього розвитку подій, які найбільш важливі для взаємодії контрагентів. Чим складніше і ширше інформація, необхідна для прийняття оптимального рішення, тим вище трансакційні витрати
Специфічність об'єкта трансакцій	Зростання специфічності об'єкта трансакцій (розширення його параметричних оцінок) веде до зростання витрат від неефективних домовленостей. Зростають вимоги до інформаційного пошуку, до вибору партнера і чіткості угод. Як наслідок - зростають трансакційні витрати
Масштаби трансакцій	Зростання числа трансакцій на один і той же обмін призводить до економії витрат. Для кожного виду ресурсу і ситуації обміну існує своя оптимальна величина числа трансакцій
Регулярність відносин	Чим вище частота поновлюваних відносин сторін, тим нижче трансакційні витрати. При високій регулярності відносин з'являється можливість використання найбільш ефективних механізмів контролю і захисту обміну
Стан інститутів	1) Інститути визначають норми загального дії; мають властивість загального блага. 2) Налагоджена робота інститутів сприяє зниженню трансакційних витрат

Трансакційні витрати в тій чи іншій формі мають місце бути на вітчизняних підприємствах. З метою посилення доказової бази їх впливу проведемо аналіз трансакційних витрат вітчизняної економіки, а також факторів, які на них впливають. Вже сама кількість

підприємств, які враховані статистикою як господарюючі суб'єкти, свідчить про великий ризик зростання трансакційних витратах, оскільки чим більш суб'єктів – тем більш можливостей для шахрайства (рис. 2).

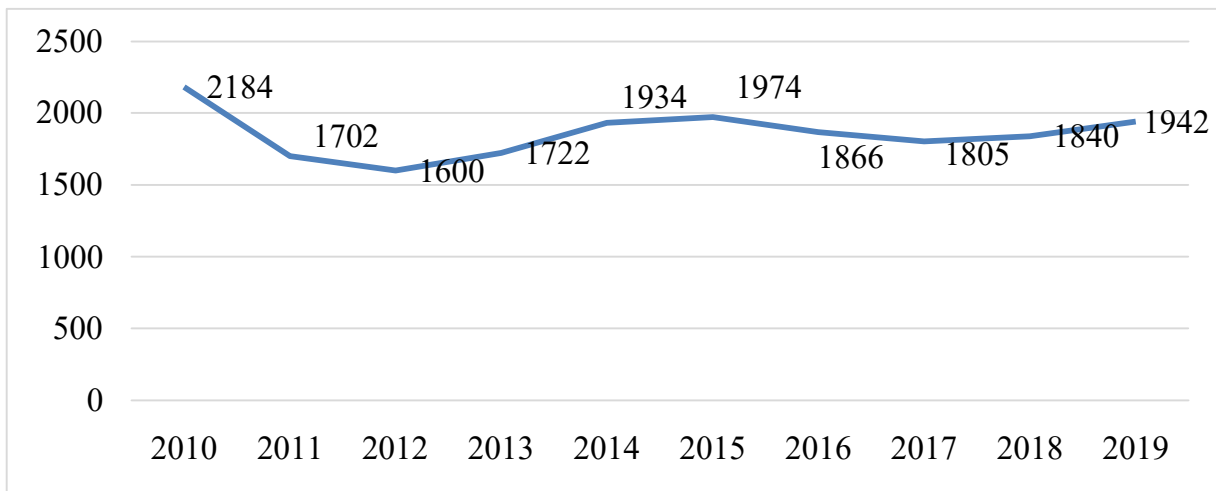

Рис. 2. Кількість суб'єктів господарювання в Україні на кінець року, тис.

Скорочення числа організацій свідчить про посилення конкурентної боротьби, що також сприяє зростанню ОП. Великий відсоток збиткових підприємств (рис. 3) – це також прояв

опортунізму в економічних відносинах. «Здорова» та стабільна економіка сама має можливість усунути цей тягар.

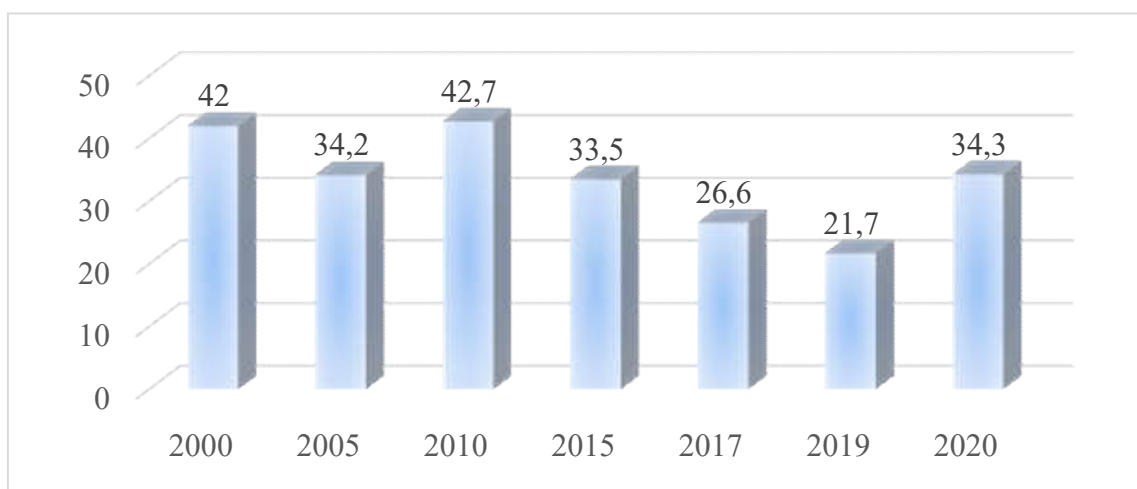

Рис. 3. Питома вага збиткових підприємств в Україні, %

ОП може проявлятися і з боку населення. І чим нижче показники рівня соціального розвитку, тим вища загроза ОП населення, яке виражається зокрема в непогашення кредитних зобов'язань, збільшення заборгованості по комунальних платах (рис. 4).

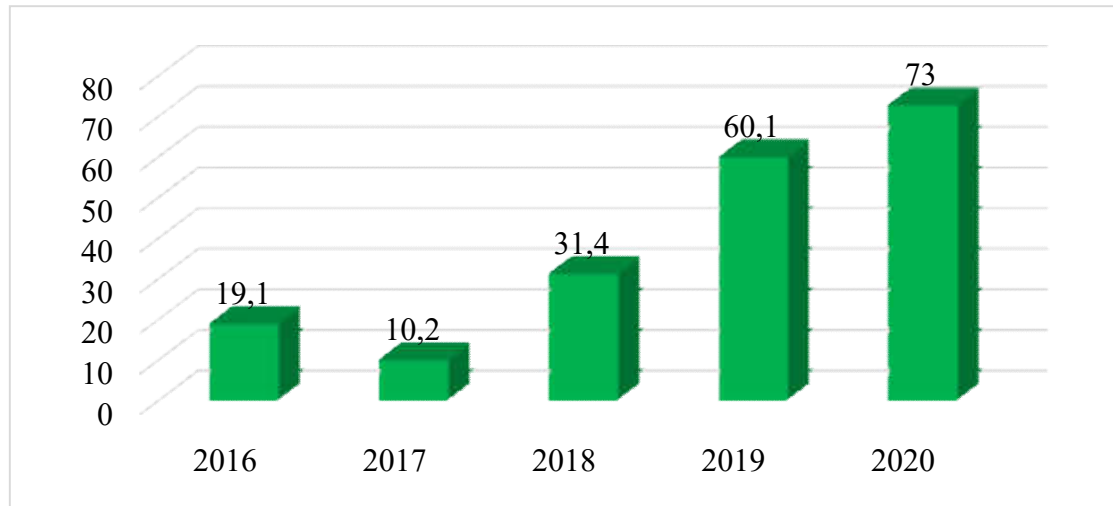

Рис. 4. Заборгованість населення по комунальних платах станом на кінець року, млрд. грн

Узагальнюючим показником рівня життя в суспільстві є частка населення, що живе за межею бідності. Зміна цього показника в Україні представлено на рис. 5.

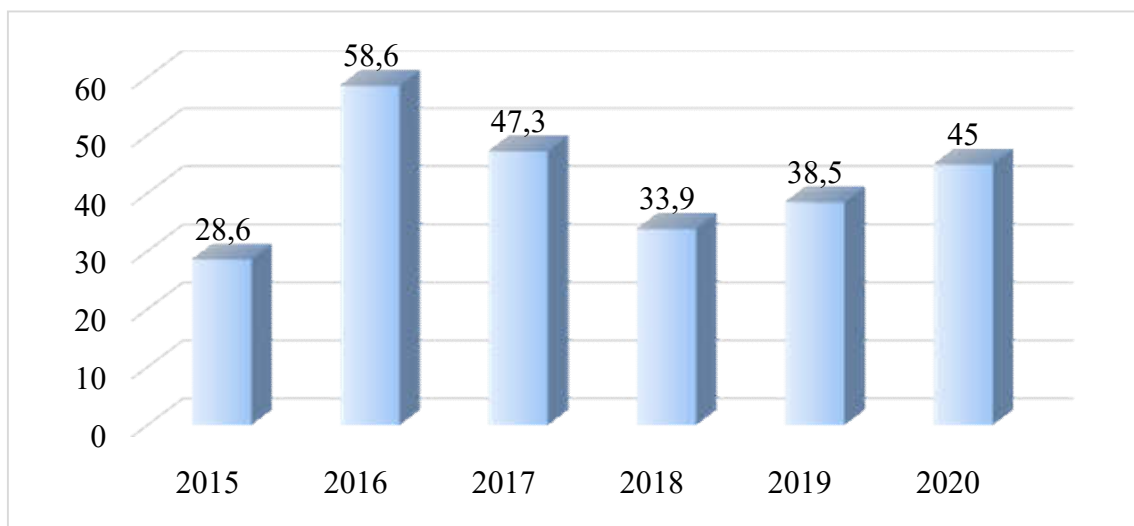

Рис. 5. Питома вага населення, що живе за межею бідності, %

Незважаючи на зниження даного показника в 2017 - 2018 рр., у 2020 р. він знову зріс. Крім того його абсолютне значення знаходиться на високому рівні і не може свідчити про гідний рівень якості життя. У розвинених країнах цей

показник коливається в межах 7 - 15%. Так в Швейцарії цей показник становить 6,6%, Ірландії - 8,2%, Нідерландах - 8,8%, Данії - 13,4%, Швеції - 15%, США - 15,1% 20. Природно, що для зазначеного населення загроза ОП досить велика.

Активізує ОП серед населення високий рівень безробіття, яке також в останні роки зростає. Безумовно, про високу загрозу ОП може свідчити суїцидальні настрої серед населення країни. Безумовно, ми пам'ятаймо, що цей показник досяг свого максимального значення у 2000 р., коли він склав 29,6 випадків на 100000 населення. Далі він щорічно знижувався й у 2010 році він склав 16,8. Але наступні роки демонструють його збільшення.

Кожен з контрагентів зацікавлений в усуненні або хоча б послабленні ОП. Таку можливість надає контракт - добровільна угода між

самостійними економічними агентами. Угода може вважатися контрактом, якщо в ньому реалізовані принцип свободи і принцип узгодження інтересів сторін. З точки зору входження в мережу формальних та неформальних відносин виділяють класичний, неокласичний контракти та контракт відносин. Відмінні риси вказаних контрактів представлені в табл. 3.

Економічна теорія розглядає широкий спектр типів ОП в контексті теорії контрактів (табл. 4).

Таким чином, мінімізація ОП відбувається при відносних типах контрактів, оскільки в процесі тривалих контрактних відносин виникають певні норми поведінки. Вимога дотримання цих норм стає частиною зобов'язань сторін і включається в систему їх взаємних очікувань в процесі контрактного взаємодії.

Таблиця 3

Загальна характеристика контрактів

Тип контракта	Коротка характеристика
1. Класичний	Відповідність один одному учасників трансакції не має значення
	Формальні положення контракту превалюють над неформальними умовами
	Участь третьої сторони для залагодження суперечок не передбачається
	Ефективність виконання контрактів забезпечується судом
2. Неокласичний	Відносини в рамках контракту є більш тривалими
	Неформальні домовленості між сторонами доповнюють формальні положення контракту
	Врегулювання суперечок здійснює нейтральна третя сторона - третейський суд
3. Контракт відносин (відносний контракт)	Тривалі взаємини сторін
	Включають в себе формальні і неформальні обіцянки повторних угод в майбутньому Самомотивація контрагентів на дотримання вимог контракту
	Прояви ОП мінімальні, оскільки очікувана вигода від повторних замовлень перевищує вигоду від вигоди, отриманої в результаті ОП

Джерело: [7]

Типи опортуністичної поведінки

Тип контракту	Тип опортуністичної поведінки (форма прояву)	
	продавця	покупця
1. Класичний	шахрайство	крадіжка
	навмисний обман, лож	ігнорування товару
	спотворення або приховування істини	
	фальшиві документи	
2. Неокласичний	надання послуги меншого обсягу (шахрайство)	затримка оплати за контрактом => втрати, викликані інфляцією
	надання послуги нижчої якості	повна відмова оплати контракту => зростання судових витрат
	необґрунтоване підвищення ціни	
	порушення термінів поставки	повна або часткова несплата товару
	низька якість товару (послуги)	ухиляння
	заміна товару	злочинство
	упущені вигоди	
3. Відносний контракт	невиправдане зростання ціни	неповна оплата послуги або несвоєчасна оплата
	незаконна дія третіх осіб на користь однієї зі сторін або в свою користь	

Джерело: [9]

Усвідомлена необхідність кооперації поступово призводить сторони контракту до взаємовигідної поведінки, що виражається в більш гнучкою реакції на зовнішні зміни. Сторони контракту прагнуть зберегти оптимальні відносини, що виражається в спільному вирішенні виникаючих проблем, а також в повному розкритті інформації щодо предмета та обставин угоди. У відносних контрактах неформальні норми доповнюють формальні контрактні норми.

З точки зору національної економіки ОП все ж таки слід розглядати на рівні юридичних осіб. ОП має місце бути при всіх типах контрактів. Але необхідно відзначити, що при класичному типі контрактів спектр ОП

ширше, але тривалість прояви ОП менше [2].

Основні методи боротьби з ОП при класичному типі контрактів представлені в табл. 5.

Таким чином, управління ОП, а точніше боротьба з нею, при класичному типі контрактів передбачає використання, перш за все, ринкових структур управління контрактом, які передбачають контроль тільки за фактичним виконанням другою стороною своїх зобов'язань, звернення до суду для примусу їх виконання, в разі порушень, і адаптацію шляхом розірвання контракту або зміни контрагента.

Крайнім прояв ОП з боку населення є крадіжки, тобто незаконне

привласнення майна суб'єкта господарських відносин.

Таблиця 5

Методи боротьби з опортуністичною поведінкою при класичному типі контрактів

Опортуністична поведінка	Форма прояву	Форма управління контрактом	Метод боротьби
Продавця	Шахрайство	Використання ринкових структур управління контрактом	Посилення покарання за порушення умов контракту
	Низька якість послуги (брехня)		Сигналізування
	Крадіжка		Пропаганда
Покупця	Повне або часткове ігнорування товару		Пояснення
	Крадіжка		Виховання

Висновки. Проведені теоретичні та аналітичні дослідження довели що опортуністична поведінка є об'єктивним явищем, але вона постійно еволюціонує. Сучасний опортунізм проявляється в більш витончених прихованих формах. ОП господарюючих суб'єктів чинить негативний вплив на інституційний спектр сторін суспільного життя. Її посилення неминуче тягне за собою масу деструктивних наслідків: втрата довіри між членами громадських груп, розвиток криміналізації в державі, виникнення проблем соціально-психологічного характеру. Тому ОП потрібно регулювати і активно застосовувати різні методи боротьби з цим явищем. Максимально перспективним в цьому плані є розвиток відносних контрактів.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: закон України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996р. К.: «Преса України», 2019. 68 с.
2. Інституціональна економіка: навчальний посібник / С.Ю. Івашина, О.Ф. Івашина. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2018. 132 с.

3. Інституціональна економіка : навчальний посібник / І. М. Колесніченко, А. В. Литвиненко за заг. ред. канд. екон. наук, доцента І. М. Колесніченко. Х. : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 236 с.

4. Институциональная экономика: учебник для академического бакалавриата / Б. В. Корнейчук. 2-е изд., испр. и доп. М.: Издательство Юрайт, 2016. 274 с.

5. Лебедева А.В. Институциональная экономика: учебное пособие. С-Пб.: Изд-во С-ПбГУ ПТД., 2018. 58 с.

6. Малкина М.Ю., Логинова Т.П., Лядова Е.В. Институциональная экономика: учебное пособие. Нижний Новгород: Нижегородский госуниверситет, 2015. 258 с.

7. Попов Е.В., Симонова В.Л. Сущность эндогенного оппортунизма. *Вестник УГПУ-УПИ*. 2014. №10. С. 5 - 12.

8. Регіональне управління : підручник. За заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. К. : НАДУ, 2014. 740 с.

9. Стрижак А.Ю. Негативные последствия оппортунистического поведения в социально-экономическом

пространстве. *Інвестиції: практика та досвід*, 2013. №9. С. 121 – 123. веб-сайт. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/9_2013/32.pdf (дата звернення 17.06.2021).

10. Ткач А. А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія: навч. посіб / Ткач А.А. К.: Центр учбової літератури, 2007. 304 с.

11. Шаститко, А.Е. Новая теория фирмы. М.: Экономический факультет МГУ: ТЕИС, 1996. 246 с.

REFERENCES

1. Konstytucija Ukrainy: zakon Ukrainy (2019) / Prynjata na p'jatih sesiji Verkhovnoji Rady Ukrainy vid 28 chervnja 1996 rik. Kyiv: Presa Ukrainy (in Ukrainian).

2. Ivashyna S. Ju., Ivashyna O. F. (2018) Instytucionaljna ekonomika: navchalnyj posibnyk [Institutional economy: train aid]. Dnipro: Universytet mytnoji spravy ta finansiv (in Ukrainian).

3. Kolesnichenko I. M., Lytvynenko A. V. (2015) Instytucionaljna ekonomika: navchalnyj posibnyk [Institutional economy: train aid]. Kharkiv: KhNEU im. S.Kuznecja (in Ukrainian).

4. Kornejchuk B. V. (2016) Instytucionaljna ekonomika: uchebnyk dlja akademicheskogo bakalavryata [Institutional economy: train aid]. 2 vydannja vypravlene ta dopovnene. Moskva: Yzdatel'stvo Jurajt (in Russian).

5. Lebedeva A.V. (2018) Instytucionaljna ekonomika: uchebnoe posobyje [Institutional economy: train aid].

VShTЭ SPbGhU PTD. - SPb. (in Ukrainian).

6. Malkyna M. Ju., Loghynova T. P., Ljadova E. V. (2015) Instytucionaljna ekonomika: navchalnyj posibnyk [Institutional economy: train aid]. Nyzhnyj Novgorod: Nyzheghorodskij ghosunyversytet (in Russian).

7. Popov E.V., Symonova V.L. (2014) Sushhnostj endoghennogho opportunyzma [Influence endogenous opportunyzma]. Vestnyk UGhPTU-UPY, vol.. no. 10, pp. 5 - 12.

8. Kovbasjuka Ju. V., Vakulenko V. M., Orlatogho M. K.. (2014) Reghionaljne upravlinnja : pidruchnyk [A regional management : is a textbook]. Kyiv. NADU (in Ukrainian).

9. Stryzhak A.Ju. (2013) Neghatyvnye posledstvija opportunystycheskogho povedenija v socyalno-ekonomycheskom prostranstve [Negative consequences of opportunystycheskogho behavior in socially-economic space]. Investyciji: praktyka ta dosvid, vol.. no. 9, pp. 121 - 123. - URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/9_2013/32.pdf.

10. Tkach A. A. (2007) Instytucionaljna ekonomika. Nova instytucionaljna ekonomichna teorija: navchalnyj posibnyk [Institutional economy. New institutional economic theory: train aid]. Kyiv. Centr uchbovoji literatury (in Ukrainian).

11. Shastytko, A. E. (1996) Novaja teoryja fyrmy [New theory of firm]. Экономыcheskyj fakul'tet MGhU: TEYS (in Russian).